

УДК 331(045)

ДЕРЕВ'ЯНКО І.П.,

к.і.н., доцент,

доцент кафедри міжнародних економічних відносин і бізнесу

Навчально-наукового інституту міжнародних відносин

Національного авіаційного університету

МІЖНАРОДНА МІГРАЦІЯ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ ЯК ОБ'ЄКТИВНИЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОЦЕС

Анотація. В статті на основі комплексного аналізу розкрито економічну сутність міжнародної міграції робочої сили в умовах глобалізаційних процесів. Проаналізовано особливості міграції трудових ресурсів та висвітлено їх основні причини. Визначено позитивні та негативні соціально-економічні наслідки зовнішньої трудової міграції.

Ключові слова: міжнародна міграція трудових ресурсів, населення, трудові мігранти, робоча сила.

Дерев'янку І.П., к.и.н., доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин і бізнесу Учебно-научного института международных отношений Национального авиационного университета

МЕЖДУНАРОДНАЯ МИГРАЦИЯ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ КАК ОБЪЕКТИВНЫЙ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС

Аннотация. В статье на основе комплексного анализа раскрыта экономическая сущность международной миграции рабочей силы в условиях глобализационных процессов. Проанализированы особенности миграции трудовых ресурсов и освещены их основные причины. Определены положительные и отрицательные социально-экономические последствия внешней трудовой миграции.

Ключевые слова: международная миграция трудовых ресурсов, население, трудовые мигранты, рабочая сила.

Derevianko I.P., candidate of historical sciences, associate professor, associate professor of the Department of International Economic Relations and Business of the Educational and Scientific Institute of International Relations of the National Aviation University

INTERNATIONAL MIGRATION OF LABOR RESOURCES AS OBJECTIVE SOCIAL AND ECONOMIC PROCESS

Abstract. The article revealed the economic essence of international labor migration in the context of globalization the basis of complex analysis. There are analyzed the peculiarities of migration of labor resources and their main causes are highlighted. The positive and negative social and economic consequences of external labor migration have been determined.

Key words: International Migration of Labor Resources, Population, Labor Migrants, Labor Force.

Актуальність проблеми. Сучасна міжнародна міграція населення як багатогранне явище, що впливає на всі сторони соціально-економічного розвитку суспільства стала однією з найбільш складних і суперечливих проблем нашої епохи. На початку XXI століття під впливом незворотної сили глобалізації спостерігається помітна трансформація міграційних процесів, які набувають нових парадигмальних рис, посилюють свій вплив на політичну, соціально-економічну та духовні сфери життя суспільства.

Вектори трансформації сучасного світу нерозривно пов'язані з міграційними процесами, активізація яких вимагає удосконалення міграційної політики, направленої на попередження і мінімізацію негативних наслідків міграції. Все це вимагає посиленої уваги до теоретичних розробок у сфері стратегічного планування і вироблення відповідних механізмів вирішення міграційних колізій

Дослідження сучасної ситуації в галузі міжнародної міграції робочої сили і її впливу на зайнятість населення має велике значення для формування міграційної політики України на довгострокову перспективу, вироблення концепції міграції населення, а отже, для формування кількісних і якісних характеристик трудового потенціалу України та поліпшення ситуації, що склалася на національному ринку праці.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми міграції трудових ресурсів та зайнятості населення здавна привертала увагу вчених, які говорили про необхідність регулювання чисельності населення, в тому числі за допомогою переселень, з метою збереження стабільності держави і її процвітання. Міграції трудових ресурсів та зайнятості населення присвячені роботи вітчизняних і зарубіжних дослідників. Системні дослідження з проблеми трудової міграції населення наведені у працях вітчизняних науковців М.В. Бачинської, П.С. Кравчук, Е.М. Лібанової, О.А. Малиновської, В.І. Надраги [1; 4; 5; 6; 8].

Незважаючи на великий внесок вчених в розробку проблем міграції та зайнятості населення на рубежі XX–XXI ст., існує ряд дискусійних і невирішених питань, особливо в області трансформаційної політики

зайнятості, міграції населення в умовах реформування економіки, впливу міграційних процесів на демографічну ситуацію в країні в цілому.

Метою статті є розкриття соціально-економічної сутності, особливостей, причин та соціально-економічних наслідків міжнародної трудової міграції.

Виклад основного матеріалу. Масова міграція трудових ресурсів стала одним з характерних явищ життя світового співтовариства другої половини ХХ століття. Вона стала важливою складовою процесу інтернаціоналізації міжнародного господарського життя. Трудова міграція поряд з рухом товарів, послуг, капіталів і технологій є одним з провідних факторів виробництва в міжнародному масштабі. Міжнародна міграція робочої сили прагне віднайти своє найбільш ефективне використання не тільки в рамках національного господарства, але і в масштабах міжнародної економіки.

Міграція робочої сили, що досягла сьогодні небачених масштабів – це не тільки особливість сучасного ринку праці, а й певна риса світової економіки в цілому. Трудова міграція стала частиною міжнародних економічних відносин. Сьогодні міграційні потоки спрямовуються з одних регіонів і країн в інші [4].

Серед соціально-економічних процесів міграція населення займає особливе місце. Це один зі складних суспільних процесів, тісно пов'язаний з економічними, політичними та іншими змінами в суспільстві. Процес міграції призводить не тільки до переміщення значних мас населення в межах або за межі держав, а й істотно впливає на різнобічні сторони суспільно-політичного життя і економічний розвиток.

Трудова міграція – складне за структурою явище. Розрізняють внутрішню міграцію робочої сили, яка відбувається між регіонами однієї держави, і зовнішню (міжнародну), що заторкує кілька країн. Під міжнародною трудовою міграцією розуміють процес переміщення трудових ресурсів з однієї країни в іншу з метою працевлаштування на більш вигідних умовах, ніж в країні походження [7].

Зовнішня трудова міграція населення є об'єктивною реальністю, природним і необхідним елементом відносин між країнами світової спільноти. Вона стала невід'ємним елементом сучасної світової економіки і однією з передумов сталого економічного розвитку країн. Під впливом міграції змінюються чисельність населення країн і регіонів, пропозиція трудових ресурсів на ринках праці, стереотипи демографічної поведінки людей.

Основним аргументом міграції є пошук більш вигідних умов праці, матеріального достатку й позбавлення від нерівності. Міграція населення – це яскраво виражений прояв диспропорції між економічним і демографічним розвитком країни. В основному домінуючим мотивом трудової міграції залишається економічний. Міграції трудових ресурсів сприяють і сучасні технології виробництва, засновані на принципах міжнародного поділу праці. Це пов'язано перш за все з діяльністю транснаціональних компаній, які організовують виробництво в системі світового господарства [6]. Крім економічних мотивів, процес міжнародної міграції обумовлюється також міркуваннями політичного, етнічного, правового, культурного, сімейного та іншого характеру.

«Економісти пояснюють людські рішення, такі, як міграція, – пише А.Л. Біт, – використовуючи концепцію максимізації корисності, яка передбачає, що кінцевою метою всіх людських істот є прагнення максимізувати свою особисту корисність або відчуття щастя. У разі міграції, наприклад, потенційні мігранти розглядають, як міграція вплине на їх доходи, дружні відносини, стосунки з членами сім'ї, а також інші фактори, які впливають на їх щастя» [9, с. 167].

Слід зауважити, що міжнародне пересування трудових ресурсів в своєму розвитку проходить чотири основні етапи. Перший етап пов'язаний з промисловою революцією, яка відбулася в Європі в кінці ХVІІІ – середині ХІХ ст. Промислова революція знаменує важливий поворотний момент в історії, вона деякою мірою мала вплив майже на кожен аспект повсякденного життя.

Другий етап охоплює період з 80-х рр. ХІХ ст. до Першої світової війни, який був визначений високим ступенем концентрації виробництва і капіталу в передових державах. Даному етапу була притаманна постійна міграція. Її властивими рисами було те, що істотні маси людей назавжди залишали свої країни і переїжджали на постійне місце проживання в США, Канаду, Австралію. Процес рееміграції практично був відсутній.

Третій етап – це період між двома світовими війнами, який характеризується зниженням розмірів міжнародної трудової міграції і навіть рееміграції з класичної країни іммігрантів – США.

Четвертий етап розпочався після Другої світової війни і триває по сьогоднішній день. Він обумовлений НТР, монополізацією міжнародних ринків праці, збільшенням державного регулювання міграцій. У цей період особливо чітко простежуються такі види міграційних процесів: тимчасова міграція – переселення на будь-який строк, але обов'язкове повернення мігрантів на батьківщину після певного періоду часу; нелегальна міграція – міграція, яка вигідна підприємцям країн іммігрантів і являє собою особливий резерв потрібної їм робочої сили; безповоротна міграція – переселення з остаточною зміною постійного місця проживання; сезонна міграція – переміщення в певні періоди року; зовнішня міграція – переселення в вигляді еміграції за межі країни та імміграції в країну [2].

В останні десятиліття інтенсифікація процесів міграції виражається як у кількісних, так і в якісних показниках: змінюються форми і напрямки пересування трудових потоків. Сучасний світовий міграційний процес за своїм змістом і масштабністю істотно відрізняється від аналогічних процесів не тільки минулого століття, а й першої половини нинішнього століття.

Наразі міграція охопила всі континенти і відповідно набула глобального характеру. За даними Департаменту з економічних і соціальних питань ООН кількість мігрантів у світі стабільно зростає. Якщо у

1960 р. мігрантів нараховувалось 3,2 млн, то вже на початку останнього десятиліття XX ст. в світі вже було зафіксовано 50 млн трудових мігрантів; 2000 р. – 120 млн; 2007 р. – 192 млн; близько 214 млн – у 2010 р. та 232 млн у 2014 р. [3].

Небувала масштабність міжнародної міграції трудових ресурсів є найважливішою особливістю сучасного світу. Варто зауважити, що в 50–70-і рр. минулого століття міграція йшла в основному з країн, що розвиваються в індустріально розвинені, то починаючи з 80-х рр. спостерігається і зустрічний міграційний процес: переміщення іноземної робочої сили з більш розвинених до менш розвинених країн.

На сучасному етапі розвитку значно збільшилася нелегальна міграція робочої сили, яка стала світовою проблемою. На початку 90-х рр. в Європі перебувало приблизно 2 млн нелегальних мігрантів. У США за деякими джерелами – 13 млн.

У міжнародній міграції спостерігаються якісні трансформації, зумовлені НТР, суть яких полягає в значному збільшенні серед мігруючих частки осіб з високим рівнем освіти та професійної кваліфікації. У свою чергу некваліфіковані мігранти виявляють на своєму шляху все нові обмеження, що закривають доступ до країн «кінцевого призначення».

Зокрема, на зміну «відпливу інтелекту» прийшла їх циркуляція: відбулася диверсифікація напрямів міграції. США продовжують залишатися загальноновизнаним та найбільш привабливим центром тяжіння для висококваліфікованих мігрантів. За даними британського видання *The Economist*, частка іммігрантів із науковим ступенем доктора філософії у загальній кількості науковців та інженерів, що працюють в американських університетах та лабораторіях, становить 47%. Науковцям китайського та індійського походження належить 13,9% американських патентів. Близько 40% патентів, зареєстрованих у 2005 році американським виробником мікропроцесорів, компанією Intel, припадало на вихідців з Китаю або Індії [10]. Але одночасно представники професійної еліти з промислово розвинених країн, як уже зазначалося, йдуть на тимчасову роботу в країни, що розвиваються.

Принципово новим явищем став рух фахівців не тільки «до капіталу», але і «одночасно з капіталом або слідом за ним». Перш за все це пов'язано з діяльністю ТНК і великими можливостями кар'єрного росту для професіоналів. Сучасний вектор міграції висококваліфікованих фахівців вирізняє принципово новий організаційний рівень, що знайшов своє відображення у своєрідній міжнародній корпорації «мисливців за головами». Характерно, що ця організація у сучасних умовах є надзвичайно прибутковим бізнесом. Одним з найбільш ефективних методів залучення іноземного інтелекту в економіку розвинутих країн є навчання за кордоном студентів з країн, що розвиваються. Приміром у 2006 році близько 3 млн. студентів вищих навчальних закладів навчалися за межами своїх країн, що на 50% більше, ніж у 2000 році [11].

Однією з характерних особливостей сучасного етапу міжнародної міграції робочої сили стало все більш активне втручання держави в цей процес. Вона регулює угоди на світовому ринку робочої сили, дає дозвіл на в'їзд і стежить за термінами виїзду іммігрантів, займається вербуванням і створенням сприятливих умов для найму іноземних робітників [4].

У цілому масова еміграція погіршує міжнародну репутацію країни через придбання іміджу держави, яка не здатна забезпечити нормальні умови праці та стандарти життя для своїх громадян. З боку приймаючих країн часто висувуються політичні та економічні претензії до країн еміграції, особливо в разі значного припливу нелегальних мігрантів. Зокрема, Іспанія, Великобританія, Італія наполягають на застосуванні жорстких санкцій щодо держав, які не перешкоджають незаконному виїзду своїх громадян в Європу. Надання економічної допомоги країнам, що розвиваються, часто ставиться в залежність від ефективності здійснюваних ними заходів щодо стримування нелегальної міграції.

Використання іноземної робочої сили є сьогоднію необхідною умовою нормального процесу виробництва. У країнах, які активно використовують іноземних робітників, цілі галузі економіки знаходяться в залежності від імпорту робочої сили. Зокрема, у Франції іммігранти становлять 1/4 зайнятих в будівництві, в Бельгії – 1/2 гірників, в Швейцарії – 2/5 всіх будівельних робітників. У ФРН майже 85% економічно активних іммігрантів були зайняті на важких, монотонних, а часто і небезпечних роботах, 60% з них належали до розряду некваліфікованих або низькокваліфікованих робітників. Якщо в країну приїжджають низькокваліфіковані працівники, то виграють роботодавці і споживачі товарів, вироблених з інтенсивним використанням таких трудових ресурсів. Зарплата кваліфікованих місцевих працівників при цьому може піднятися, чого не можна сказати про заробітки найнижчих верств трудових ресурсів приймаючої країни.

Імпорт робочої сили здійснює багатосторонній вплив на економіку приймаючих країн. Імпорт високоякісної робочої сили дозволяє економити кошти на підготовці фахівців. Так, ще в 60-і рр. США, Канада, Великобританія заощадили на освіті 46 млн дол. У більшості країн мігранти розглядаються як певний амортизатор у випадку кризи та безробіття. В індустріальних країнах при низькому рівні народжуваності і зменшенні кількості зайнятих за допомогою іммігрантів намагаються підтримати на належному рівні пенсії та соціальні програми [1].

Міграція трудових ресурсів як складний соціально-економічний процес визначається різними об'єктивними і суб'єктивними причинами, серед яких варто виділити природні, демографічні, етнічні, соціально-економічні. Природні причини, пов'язані з впливом навколишнього середовища і включають клімат, ландшафт, зміни в економічній системі.

Демографічні, обумовлені територіальними відмінностями в структурі населення за статтю, віком, шлюбно-сімейними відносинами. Протягом більшої частини історії людства зміна чисельності населення

окремих країн і регіонів світу визначалася переважно природним приростом населення. Проте в другій половині ХХ ст. роль міжнародної міграції населення в демографічному розвитку світу значно збільшилася. При цьому в розвинених країнах вона є основною (а в деяких і єдиною) детермінантою збільшення чисельності населення, тоді як в країнах, що розвиваються сприяє зниженню темпів приросту населення і зменшенню «демографічного тиску». Міжнародна міграція забезпечує не просто збільшення загальної чисельності населення розвинених країн, а й сприяє зміні його структури, якщо враховувати молодшу вікову структуру мігрантів, а часто – інші, відмінні від старіючого корінного населення демографічні установки на багатодітність [12].

Етнічні, пов'язані з впливом національних традицій, звичаїв, специфіки матеріальної і духовної культури різних народів на рівні мобільності (рухливості), структурою та напрямками переміщень.

Соціально-економічні, пов'язані з різними аспектами розвитку виробництва (розміщенням виробництва на території, співвідношенням екстенсивного і інтенсивного типів економічного зростання, відмінностями в рівнях економічного розвитку районів, інвестиціями тощо); і зумовленими ними відмінностями в умовах життя, можливістю працевлаштування, змістом і характером праці, розміром заробітної плати, перспективами отримання освіти, житла, створення сім'ї [8].

Масове переміщення робочої сили, якими б причинами воно не обумовлювалося, викликає помітні соціально-економічні наслідки як в країнах-експортерах робочої сили, так і в країнах-імпортерах. Міжнародна міграція робочої сили має як позитивний, так і негативний вплив на економічний і соціальний розвиток країн-донорів (експортерів робочої сили) і країн-реципієнтів (імпортерів робочої сили).

Соціально-економічні наслідки відрізняються для країн імміграції та країн еміграції, включають вигоди і витрати (позитивні і негативні наслідки), а іноді є досить суперечливими і неоднозначними. До позитивних наслідків міжнародної трудової міграції для країн-реципієнтів відносяться: підвищення конкурентоспроможності національної продукції внаслідок використання більш дешевої іноземної робочої сили; зниження витрат на підготовку та перекваліфікацію власних кадрів, в тому числі вищої кваліфікації; зниження соціальної напруги під час економічних криз за рахунок звільнення іммігрантів і заповнення вакансій робітниками-резидентами; зменшення бюджетного навантаження завдяки економії коштів по пенсіям та соціальним пільгам; збільшення податкових надходжень до державного бюджету за рахунок іммігрантів як додаткових платників податків; покращення демографічної ситуації в «старіючих» країнах, а в деяких – і генофонду нації.

До негативних наслідків міжнародної трудової міграції для країн-реципієнтів відносяться: посилення соціальної напруги на ринку праці щодо робітників-резидентів за рахунок найму більш дешевої іноземної робочої сили; підвищення ризиків виникнення міжнаціональних, міжетнічних, міжконфесійних та інших конфліктів; погіршення криміногенної ситуації; зростання державних витрат на соціальний захист іммігрантів; відтік частини грошових доходів за кордон у вигляді переказів іммігрантів.

До позитивних наслідків міжнародної трудової міграції для країн-донорів відносяться: зменшення напруги на внутрішньому ринку; збільшення валютних надходжень за рахунок приватних переказів емігрантів; підвищення рівня добробуту сімей мігрантів; підвищення рівня кваліфікації та професійних навичок працівників внаслідок набуття передового досвіду за кордоном.

До негативних наслідків міжнародної трудової міграції для країн-донорів відносяться: зменшення можливостей національного розвитку внаслідок відтоку за кордон кращої, ініціативнішої, мобільнішої частини трудових ресурсів робочої сили, особливо - виїзду вчених і фахівців; зменшення надходжень до бюджету внаслідок скорочення числа потенційних платників податків; погіршення демографічної ситуації, старіння трудових ресурсів через зменшення частки осіб працездатного та репродуктивного віку; соціально-психологічні наслідки руйнування сімей мігрантів, виховання дітей, які залишаються на тривалий час без батьків; адаптації робітників, які повертаються після роботи за кордоном, до місцевих умов праці та життя та ін [2].

Отже, міжнародна трудова міграція забезпечує безсумнівні переваги і країнам, які приймають робочу силу і тим які її постачають. Водночас міграція здатна створити гострі конфліктні ситуації і соціально-економічні проблеми як в одній, так і в іншій групі країн.

Загалом зростаюча диспропорція між розвитком сучасного світопорядку і міжнародною міграцією породжує не тільки позитивний вплив на економічну складову приймаючих країн, а й сприяє виникненню етнонаціональних напруженостей і соціально-політичних конфліктів. Міграція по суті стає міжнаціональною проблемою, вирішення якої потребує злагодженої співпраці між державами на субрегіональному, регіональному і глобальному рівнях.

Висновки. Маючи складну природу і багатофакторну залежність від усього комплексу умов, що існують у навколишньому середовищі, міграція трудових ресурсів може бути кваліфікована як найбільш багатоплановий і багатосторонній соціально-економічний процес.

В результаті глобальних зрушень міграція суттєво впливає на демографічну ситуацію країн, незалежно від того чи є держава приймаючою стороною або служить джерелом міграційних процесів. Масштабна міграція, формування етнічних громад і їх відокремлений розвиток сприяє зростанню ксенофобії і націоналізму серед титульного населення і зростанню активності ультраправих, націоналістичних партій і організацій, які декларують гасло захисту національної ідентичності.

Будучи носієм потенційної конфліктності, масова міграція створює протиріччя між переселенцями і мешканцями приймаючих країн в силу історично сформованих різних цінностей, стилів життя, норм поведінки, що накладає певний відбиток на адаптацію і тих і інших до спільного проживання.

Мобільність людських ресурсів стає не тільки значною за масштабами, а й стала носити більш складний характер, що в чималому ступені обумовлює занепокоєння громадськості в зв'язку зі зростаючими проявами міжнародного тероризму і національного екстремізму.

Новим критерієм ефективної держави стає те, що держави мають право визначати свою національно-державну міграційну політику, вони також зобов'язані надавати мігрантам можливості реалізації фундаментальних прав людини і їх захист, вживати активних заходів, що гарантують усім членам суспільства – громадянам і мігрантам – можливість рівноправної участі в житті країни проживання.

Література

1. Бачинська М.В. Фактори міграційного притягування в контексті соціокультурологічного розвитку регіону / М.В. Бачинська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/3/03.pdf>.
2. Білоцерківець В.В. Міжнародна економіка: Підручник / За ред. А.О.Задої, В.М.Тарасевича / В.В. Білоцерківець, О.О.Завгородня, В.К. Лебедева та ін.- К: ЦУЛ, 2012. – 416 с.
3. Звіт із світової міграція у 2014 році Майбутнє міграції: Розбудова дієвості заради змін (основні положення) / Представництво МОМ в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.iom.org.ua
4. Кравчук П.С. Сучасний стан трудової міграції та перспективи регламентування трудових відносин / П.С. Кравчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.visnyk-juris.uzhnu.uz.ua/file/No.36/part_1/25.pdf. 900
5. Лібанова Е. М. Трудова міграція населення прикордонних регіонів / Е. Лібанова // Транскордонне співробітництво / І. Бондарчук [та ін.] ; за заг. ред. Б. Лессер, І. В. Розпутенко ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Ін-т підвищення кваліфікації керівних кадрів. – К. : К.І.С., 2003. – С. 209–298.
6. Малиновська О.А. Міжнародні міграції та суспільні трансформації доби глобалізації / О.А. Малиновська // Демографія та соціальна економіка. – 2009. – № 1. – С. 5–19.
7. Мировая экономика. – М.: Экономистъ, 2003. – 734 с.
8. Надрага В.І. Проблеми вимушеної внутрішньої міграції населення в контексті концепції «суспільства ризику» / В.І. Надрага [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Stati/US1-2015/134-141.pdf>.
9. Beath A.L. Migration. Globalization Development: trade, finance, aid, migration, and policy / A.L. Beath // The International Bank for Reconstruction and Development, 2007. – 308 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://elibrary.worldbank.org/doi/pdf/10.1596/978-0-8213-6274-7>.
10. Give me your scientists // The Economist. – March 5th 2009.
11. The Future is another country // The Economist. – Dec 30th 2008.
12. World Population Prospects: the 2006 Revision. Population Database. – N.Y.: U. N., 2006 // Интернет-источник. Режим доступа: <http://esa.un.org/unpp/p2k0data.asp>